

SOVET MAFKURASI VA IJTIMOIIY BUYURTMA: HUDUDIIY SHE'RIYATNING MAFKURAVIIY MEXANIZMLARI

Obloqulov Doston O'ktam o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi

Buxoro akademik litseyi o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asrning 50–70-yillarida hududiy she'riyatda sovet mafkurasi va ijtimoiy buyurtma tushunchasining nazariy-tarixiy asoslari hamda uning poetik mexanizmlari tadqiq etiladi. Tadqiqot Buxoro vohasi she'riyati misolida olib borilib, unda sotsialistik realizm nazariyasining amaliy ko'rinishlari va ijtimoiy buyurtmaning she'riy matnlarga ta'sir ko'rsatish mexanizmlari tizimli tahlil qilinadi. Maqolada hududiy shoirning markaziy mafkuraviy talablar bilan o'zaro munosabati muammosi ko'tarilib, tadqiqotning metodologik asoslari va nazariy yondashuvlari belgilab beriladi. Ushbu maqola ikki qismdan iborat tadqiqotning birinchi qismi bo'lib, uning davomida (2-maqola) paxta diskursi, badiiy bir xillik va hududiy shoir shaxsiyati muammolari alohida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sovet mafkurasi, ijtimoiy buyurtma, hududiy she'riyat, sotsialistik realizm, poetik mexanizm, tadqiqot metodologiyasi, Buxoro vohasi.

Аннотация. В данной статье исследуются теоретико-исторические основы понятий советской идеологии и социального заказа в региональной поэзии 50–70-х годов XX века, а также их поэтические механизмы. Исследование проводится на примере поэзии Бухарского оазиса, где системно анализируются практические проявления теории социалистического реализма и механизмы воздействия социального заказа на поэтические тексты. В статье поднимается проблема взаимоотношения регионального поэта с центральными идеологическими требованиями, определяются методологические основы и теоретические подходы исследования. Данная статья является первой частью двухчастного исследования; во второй статье отдельно анализируются дискурс монокультуры хлопка, художественное однообразие и проблемы личности регионального поэта.

Ключевые слова: советская идеология, социальный заказ, региональная поэзия, социалистический реализм, поэтический механизм, методология исследования, Бухарский оазис.

Annotation

This article examines the theoretical and historical foundations of Soviet ideology and the concept of social commission in regional poetry of the 1950s–1970s, along with their poetic mechanisms. The study is conducted on the example of the poetry of the Bukhara oasis, systematically analysing the practical manifestations of socialist

realist theory and the mechanisms through which social commission shaped poetic texts. The article raises the problem of the regional poet's relationship with central ideological demands and outlines the methodological foundations and theoretical approaches of the study. This article is the first part of a two-part study; the second article separately examines the discourse of cotton monoculture, aesthetic uniformity and the problem of the regional poet's individuality.

Key words: Soviet ideology, social commission, regional poetry, socialist realism, poetic mechanism, research methodology, Bukhara oasis.

Kirish: sovet davri she'riyatini baholash muammosi

Sovet davri adabiyotini, xususan she'riyatni ilmiy jihatdan baholash masalasi mustaqillikdan keyingi adabiyotshunoslik va tarixshunoslikda eng murakkab, bahsli va ko'p qatlamli muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Uzoq vaqt davomida sovet adabiyoti mafkuraviy tizimning tarkibiy qismi sifatida baholanib, uning estetik va ijtimoiy ziddiyatlari ikkinchi darajaga tushirib kelindi. Natijada adabiyot ko'pincha "mafkuraga xizmat qiluvchi vosita" sifatida talqin qilindi, badiiy tafakkurning ichki mexanizmlari esa yetarlicha tahlil qilinmadi.

Ayniqsa, hududiy she'riyat masalasi markaziy adabiy jarayon soyasida qolib ketdi. Respublika markazlarida shakllangan adabiy diskurs ilmiy tadqiqotlarda ustuvor o'rin egallagan bo'lsa, viloyatlarda yuzaga kelgan she'riy jarayonlar ko'pincha ikkilamchi, taqlidiy yoki mafkuraviy mahsulot sifatida baholandi. Bu yondashuv hududiy adabiy muhitlarning ichki dinamikasi, ijtimoiy vazifasi va estetik imkoniyatlarini to'liq ochib bera olmadi.

XX asrning 50–70-yillari sovet adabiyoti tarixida alohida bosqich hisoblanadi. Bu davrda stalinizmdan keyingi nisbiy "yumshash" jarayonlari bilan birga, mafkuraviy nazoratning yangi, yanada murakkab shakllari vujudga keldi. Shoir va yozuvchilar ijodida mehnatni ulug'lash, sotsialistik qurilish g'oyalarini targ'ib qilish, "yangi sovet odami" obrazini yaratish ustuvor vazifaga aylandi. Shu bilan birga, badiiy tafakkurda yashirin qarshilik, murosas va moslashuv strategiyalari ham shakllandi.

Mazkur maqolada ana shu murakkab jarayon Buxoro vohasi she'riyati misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy savoli quyidagicha qo'yiladi: hududiy shoir sovet mafkurasiga to'liq bo'ysunganmi yoki ushbu mafkuraviy qolip ichida muayyan estetik erkinlikni saqlab qolishga intilganmi?

2. Tadqiqot metodologiyasi va nazariy asoslar

Mazkur tadqiqot bir nechta metodologik yondashuvlar uyg'unligiga asoslanadi. Bu yondashuvlar hududiy she'riyatni nafaqat tarixiy faktlar majmui, balki murakkab ijtimoiy-madaniy tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

2.1. Metodologik yondashuvlar

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

- tarixiy-ijtimoiy tahlil — sovet davri madaniy siyosati va hududiy adabiy jarayon o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun;
- adabiy-tanqidiy yondashuv — she'riy matnlardagi mafkuraviy va estetik qatlamlarni tahlil qilishda;
- diskursiv tahlil — paxta, mehnat, sotsialistik qurilish kabi mavzularning poetik nutqda qanday shakllanganini aniqlash uchun;
- hududiy adabiy muhit konsepsiyasi — viloyat she'riyatini mustaqil madaniy maydon sifatida talqin qilish uchun.

2.2. Nazariy asos

Nazariy jihatdan maqola sotsialistik realizm nazariyasi, sovet madaniy siyosati va adabiyotning ijtimoiy funksiyasi haqidagi qarashlarga tayanadi. Hududiy she'riyat bu yerda markaziy adabiyotning periferik ko'rinishi sifatida emas, balki o'z ichki qonuniyatlariga ega bo'lgan adabiy tizim sifatida qaraladi.

3. Sovet mafkurasi va adabiyot: nazariy-tarixiy kontekst

Sovet mafkurasi adabiyotga nisbatan aniq va qat'iy vazifalarni belgilab berdi. Adabiyot jamiyatni tarbiyalashi, siyosiy ongni shakllantirishi va davlat manfaatlariga xizmat qilishi lozim edi. Ushbu talablar sotsialistik realizm metodi orqali normallashtirildi.

Sotsialistik realizm ijodkorni "hayotni inqilobiy taraqqiyotda" tasvirlashga majbur qildi. Bu metod she'riyatda quyidagi komponentlarni majburiy estetik me'yor darajasiga ko'tardi:

- ijobiy qahramon;
- mehnatni ulug'lash;
- kelajakka ishonch;
- partiyaga sadoqat.

Hududiy adabiyot, xususan viloyat she'riyati bu siyosatdan chetda qolmadi. Aksincha, mafkuraviy nazorat ko'pincha markazga nisbatan hududlarda yanada kuchliroq namoyon bo'ldi. Chunki viloyat ijodkorlari nashr, e'tirof va ijtimoiy legitimatsiya masalasida markazga yanada qaram edi. Natijada hududiy she'riyatda ijtimoiy buyurtma unsurlari ko'proq va ochiqroq shaklda ifodalandi.

Buxoro vohasi she'riyati ham aynan shu tarixiy-mafkuraviy kontekstda shakllandi. Bu muhitda ijod qilgan shoirlar, jumladan Toshpo'lat Hamidov, mafkuraviy talablar va badiiy ehtiyoj o'rtasidagi murakkab muvozanatni saqlashga majbur bo'ldilar.

4. Ijtimoiy buyurtma tushunchasi va uning poetik mexanizmlari

Sovet davri adabiyotida "ijtimoiy buyurtma" tushunchasi nafaqat ideologik talab, balki ijodiy jarayonni boshqaruvchi mexanizm sifatida amal qildi. Ushbu buyurtma davlat va partiya tomonidan belgilangan mavzular, obrazlar va baholash mezonlari majmuasini anglatib, shoirning individual ijodiy tanlovlarini jiddiy darajada cheklab

qo'ydi. Ijtimoiy buyurtma she'riyatda tasvirlanishi lozim bo'lgan "to'g'ri" voqelikni belgilab berdi: mehnat jarayoni, ishlab chiqarish muvaffaqiyatlari, sotsialistik musobaqa, partiyaga sadoqat va kelajakka ishonch.

Hududiy she'riyatda ijtimoiy buyurtmaning ta'siri markaziy adabiyotga qaraganda yanada bevosita va aniqroq namoyon bo'ldi. Buning asosiy sababi viloyat ijodkorlarining nashr, e'tirof va ijtimoiy maqom masalasida markazga kuchli bog'liqligi edi. Shu bois hududiy shoirlar ijodida mavzu tanlash jarayoni ko'pincha shaxsiy estetik ehtiyojlardan emas, balki tashqi talablar va ruxsat etilgan diskurs doirasidan kelib chiqdi.

Poetik mexanizm nuqtayi nazaridan qaralganda, ijtimoiy buyurtma she'riyatda ma'lum qoliplarning shakllanishiga olib keldi. Bular jumlasiga quyidagilar kiradi:

- mehnat jarayonini ideallashtirish;
- qahramon obrazining soddalashtirilishi;
- konfliktlarning ijtimoiy emas, "tashqi dushman" bilan bog'lanishi;
- shiorbozlikka moyil poetik ohangning kuchayishi.

Natijada she'riy matnlar mazmun jihatidan prognoz qilinadigan, estetik jihatdan esa bir xillikka moyil tus oldi.

Xulosa

Ushbu maqolada XX asrning 50–70-yillarida hududiy she'riyatning sovet mafkurasi va ijtimoiy buyurtma bilan o'zaro munosabati nazariy-metodologik jihatdan asoslandi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, sotsialistik realizm nazariyasi va ijtimoiy buyurtma mexanizmi hududiy she'riyatga markaziy adabiyotga qaraganda yanada bevosita va kuchli ta'sir ko'rsatgan, chunki viloyat ijodkorlari nashr va e'tirof masalasida markazga ko'proq qaram bo'lgan.

Ishlab chiqilgan metodologik asos va nazariy kontekst mazkur tadqiqotning ikkinchi qismi uchun poydevor vazifasini o'taydi. Tadqiqotning davomida (2-maqola) paxta yakka hokimligi bilan bog'liq poetik diskurs, badiiy bir xillik va shiorbozlik muammosi, markaziy hamda hududiy she'riyat o'rtasidagi farqlar, shuningdek hududiy shoir shaxsiyati bilan mafkura o'rtasidagi muvozanat masalalari batafsil tahlil qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston milliy arxivi, 2356-fond, 1-ro'yxat materiallari.
2. Тошпўлат Ҳамид. Қувғин // Бухоро ҳақиқат. 1980 йил 30 апрель. 84 сон.
3. O'zbekiston milliy arxivi, 2356-fond, 1-ro'yxat materiallari.
4. Ахматов А. Бухоро адабий муҳити тарихида Тошпўлат Ҳамидов фаолияти. Маводи анҷумани илмӣ-амалии байналмилалӣ “Масоили мубрами таърих, фарҳанг, таърихнигорӣ ва манбаъшиносии халқҳои Осиёи Миёна”, дар Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент, ба муносибати 60 солагии доктори фанҳои таърих, профессор Воҳидов Шодмон Ҳусейнович – Панҷакент, 2021. –Б.24-27.

5.Qoraev T. Tanlangan asarlar. II jild. – Toshkent: “Tafakkur”, 2019. – B. 338–367, 393, 400–401, 421–433.

